

1901. AASTA OSKAR KALLASE ELUS

Loone Kaust

Oskar Kallase elulooga tutvujale jääb kahtlemata meelde 1901. aasta: 18. mail kaitses folklorist Oskar Kallas Helsingi Ülikoolis doktoriväitekirja, samal päeval sünnib perekonnaisale esimene laps. Asjaolusid tundmata võib jääda mulje, et Oskar Kallase rahvaluulealane tegevus on sel aastal olnud hõlbus ja tähelepanuväärsed tulemused kergesti saavutatud. Kui palju tööd ja pinget vastsel doktoril üle on tulnud elada, kui palju võita takistuseks kuhjuvaid väikesi ja suuremaid kõrvalasju, seda püüabki valgustada siinesitatu!

1901. aastaks on Oskar Kallast saanud esimene eriettevalmistusega ¹ eesti folklorist ning juba tunnustatud teadlane (uurimus "Lutsi maarahvas" 1894 ning materjalikogu "Kaheksakümmend Lutsi maarahva muinasjuttu" 1900; mõlemad raamatud on tuttavad ka välismaistele huvilistele, kusjuures vastukajased kuulub üha laiemalt alalt ²). Kodumaise rahvaluule kogumise alal on ta tõusnud Hurda paremaks käeks. Eesti Rahva Muuseumi asutamine mõte, samuti Oskar Kallaselt pärinev, on juba seitse aastat vana ³, esimesed vanavara korjamised tehtud. Nii Opetatud Eesti Seltsis, Soome Kirjanduse Seltsis kui Peterburi Teaduste Akadeemias on Oskar Kallas tuntud ⁴. Võimeid aatetöö alal oli ta tõestanud EÜS-i esimehena 1889/90 ning karskusseltsis "Valvaja", nõu ja jõuga abistanud Soome Meremeete Misjonit (Suomen Merimies Lähtys) ning St. Peterburi Eesti Kooli Seltsi ⁵.

Pidevalt ilmub ajakirjanduses tema sulest sõnumeid, üleskutseid, raamatututvustusi ja -arvustusi. Kummagi ei leidu nii mitmekülgele ja nii kõrge erialase tasemega inimesele juba 1895. aastast peale kodumaal rakendust: seitsaati õpetab magister Kallas Peterburis K. May gümnaasiumis vanu keeli ⁶, lisaks sealsamas ja Katariina kiriku juures olevas poola tütarlastepansionis saksa keelt. Elu- ja töökohavaliku on tinginud see, et Tartu koolides puudub vakants⁷, elatust teenida on aga vaja ka doktoritöö kirjutajal, kusjuures peaaegu täiesti omal kulul (SKS nabi abiga) tuleb trükkida valmis väitekirja, raha nõuavad konsultatsioonisõidud Helsingisse jne. Kodus tuleb arvestada kahe inimesega (1900. a. augustist on Kallas abielus Aino Krohniga) ja mõelda oodatavale kolmandale.

O. Kallase palk on 150 rubla kuus, millest ta neljatoalise korteri eest Vassili saare 7. liinil maksab 50–70 rubla. Lisades EÜE-i aas-

tamaksu (40 rubla) ja ülikooliaegsed võlad, saab mõistetavaks, miks O. Kallase peatähelepanu on keskendunud leivateenimisele. 30 koolitundi nädalas jätavad aga väitekirja tarbeks pea ainult ööd, pühad ja koolivaheajad. Kibedalt kurdab ta: "Oleks see tuhat kaks rubla enam olnud, oleks doktor aasta viie eest käes olnud."⁸ Aasta alguses tehtud laen võimaldas küll painaja osaliselt tulevikku peletada, nii et väitekirja jaanuarikuu jooksul lõpuks valmib ja Helsingisse trükkida saadetakse. Kohe kerkivad aga esimesed tõkked: Kaarle Krohu, Kallase teaduslik juhendaja ning naisevend teatab 30. jaanuaril, et vaja oleks leida saksa keelt oskav laduja; raskusi valmistab Kallase käekiri. Trükkimist pidurdab ka see, et korrektuurilugeja, s.o. Kallas ise, viibib Peterburis, mistõttu käsikirja reisimiseks edasi-tagasi kulub hinnalist aega. Vahepeal tekib trükikojas uus segadus: korrektuuripoognad arvatakse kadunuks; uue osa ("vihiku") trükkima asumisel avastatakse, et on kaotatud järg, mistõttu töö seiskub, kuni korrektuur Peterburist tagasi jõuab. Vastutulekuna nõustub oponent dotsent Niemi lugema tööd mitte tervikuna, vaid valminud annete kaupa. Ometi nihkub hirmutavalt lähemale võimalus, et kui väitekirja maikuu alguseks trükkida ei jõuta, lükkub kaitsmine ja promotsioon edasi sügiseks. Viimast püüab Kallas vältida: suvel on plaanis sõidud Saaremaale, Tartusse ja, tähtsaim, Pihkva kubermangu Krasnõi ümbruse külladesse, kus kuulu järgi leidub väljarännanud eestlaste külasid. Ka töökohta mõnes ülikoolis, milleks Kallas oma doktorikraadist abi loodab, on parem taotlema hakaia enne suvevaheaega.

Just neilt pingelisilt päevilt pärineb Aino Kalda päeviku iseloomustus: "Mul on raske leida Oskaris vigu ja puudusi, ... kuigi püüan mõelda temast ... objektiivselt. Ta on nii terviklik ja mõradeta loomus.

Ta võib olla järsk teiste vastu, kuna ta on kindlasti veendunud oma tõekspidamiste õigsuses. Vahest on ta liiga enesekindel ja liiga iseteadlik oma mehelikkuses."

Arvata võib, et teistsugune inimene polekski toime tulnud mitmekordse koormusega, sest lisaks koolile ja korrektuuri lugemisele täiendab ja viimistleb Kallas pidevalt väitekirja lõpuosa, kuni see paisub kavatssetust suuremaks. Ka laotud korrektuurile lisab ta mõndagi, mis ajendab K. Krohni kirjutama: "Viivitus on sinu süü, miks tegid nii võimatult palju muutusi, mis minu meelest polnud vajalikud ja pidurdasid tööd,"⁹ ning paari päeva pärast: "See /mahu suurendamine/ pole halb selle /väitekirja/ prestiižile, kuid ... kui jõutakse valmis maikuuks, pääsed kaitsma sügise algul."

Kallas teeb kõik endast sõltuva: 20. märtsil viib ta abikaasa Helsingisse mahasaamist ootama. Et Aino Kallase tervis on hea, võtab ta käsikirja saatuse eest hoolitsemise osaliselt enda peale, parandades põhiliselt korrektuuris enam silmapaistvaid vigu.¹⁰ Ka

Peterburis hoiab Kallas aega kokku: "Kõnelesin sääli /postil/ eile ära, et nad trükiparandused, mis vist täna tuleb, mitte ära ei saada vaid mulle otseteed kätte annavad, siis saan ta tundi neli varem ja võin rahus parandusi teha. Jalgratas on mul nüüd suureks abiks; viin paranduse kell veerand kümme Soome vaksakisse..."¹¹ Sellele vaatamata on Kallas 29. aprillil sunnitud tunnistama: "Paari päeva eest tuli trükikojas teatus, et nad mu tööd selleks poolaastaks valmis ei saa. Olin natuke aega kurb, siis läks see mööda, ja nüüd vaatan juba külmaverelisemalt. Häa seegi, et töö ise valmis on."¹²

Hingetõmbeaega jääb Oskar Kallasele aga vähe enne litsentsiaadiksamit, mis on plaanitud 18. mail: koolideski algab eksamite aeg, millest vabastust palumast kohusetunne keelab: "Ma olen täna nii tühjaks pumbatud, et Sulle midagi ei mõista kirjutada: eila eksamineerisin tütarlaste koolis tundi neli, viis, siis läksin Sternbergi juurde ja seadsime kella üheksani eksamitöösid kokku... Aga ma ei jaksa direktorit paluda ja oma tööd teiste teha jätta. Elk sünnib veel mõni ime..."¹³

Ime sõna otseses mõttes sünnib suurpäeval, kaheksateistkümnendal mail. Varahommikul algavad Aino Kallasel väitused. Oskar Kallas, kes on väga lootnud jõuda Helsingisse enne sünnitust, olemaks naise kõrval, läheb eksamile, kirjutades hiljem: "Need viis tundi, kus Niemi mu pääle tormi jooksis, küll ma neid veel kaua mäletan. Ei mu vastused sellepärast segaseks läinud kuid imesagedasti puutus pilk paremat kätt auditooriumi seinale, kus suur vanamoodi kell rippus. Kas ta ei lõpetanud juba kord? On tal ikka veel midagi küsimist ja kostmist?"¹⁴ Eksam saab siiski kõrgeima hingedega antud, edasisest teatab Kallas spartalikult: "Kell 10 - 15 oli võitlemine, kell 15.05 olin kodus, kell 15.15 tuli väikene tütrekene pikalt reisilt. Suvel lähen Krasnui eestlasi uurima."¹⁵

Imepärasest kaksiksünnimusest räägitakse veelgi: "Kõik tervitavad ja soovivad õnne doktorile ja isale... Eemil /E. N. Setälä/ ütles, koguni teaduskonna koosolekul olnud jutt meie juhtumisest, "kuid protokoll ei võetud"¹⁶, kusjuures ikka ja jälle omistatakse sellele erilist tähendust: "Südame rõõmuga olen ma su sõnumid kahekordse eksami imelisest kokkujuhtumisest vastu võtnud; see tähendab vist, et Te ikka ühemeelised saate olema."¹⁷

Oskar Kallase suulise eksami puhul rõhutatakse, et "tema on esimene, kes on soomeugri võrdleva folklore ehk rahvuslase vana vara uurimise enesele doktorieksamil peaaimeks valis"¹⁸, esimene mitte ainult esimese eestlasena, vaid Helsingi Ülikooli doktorikraadi taotlejana üldse, mida ta hiljem ise kinnitab: "Olin Helsingis esimene, kes folklore enesele peaaimeks valis (minu jaoks töötati eksami tingimused ekstra välja, kuma neid ennem selles ulatuses ei olnud (näit. Franssila eksamil))."¹⁹ Sellega seoses tuleb aga meelde pidada, et eksam polnud nime poolest mitte doktori-, vaid "litsentsiaadi"

kraadi saamiseks sooritatud, seda nähtavasti segaduste pärast seoses väitekirja ilmumisega: et eksamit sügiseks edasi lükata, muudeti vormistamisel selle nime ja kinnitati doktorikraad sügisel ilma eksamita.

Väitekirja ulatust ja suurust on aegade jooksul ühtviisi kõrgelt hinnatud. Töö, täieliku pealkirjaga "Die Wiederholungslieder der Estnischen Volkspoetic" ("Korduslaulud eesti rahvaluules"), käsitleb lüroepiliste laulude rühma, millele on iseloomulik korduste tektoonika. Materjali saamiseks tuli Kallasel läbi uurida Õpetatud Eesti Seltsi, Soome Kirjanduse Seltsi, Hurda, Eiseni ja omaenda kogud, mille hulgast ta võrdlusmeetodil eraldas korduslaulude hulka kuuluvad, saades 15 laulutüüpi. Edasi määras Kallas iga tüübi võimaliku algkuju, vanuse, tekkepaiga või siirdekoha Eesti alale ning leviku, näitas ära tekstimuutused ja liitumised, samuti sidemed teiste hõimurahvaste, peamiselt soome, samasisuliste tüüpidega. Oma teose I osas (see ilmuski trükis) tõi ta ära ka seitsme algtüübi ("Hobused varastatud", "Härjad murtud", "Kari kadunud", "Haned kadunud", "Ehted riisutud", "Sõrmus kadunud" ja "Suisa suud") põhjaliku sisulise analüüsi.

Tagasisivaatlikult võib öelda, et väitekirja oli "geograafilise — ajaloolise meetodi klassikaline näide, kus pearõhk on geneesil, hoopis kõrvale on jäetud laulude kunstiline külg. Sissejuhatuses on selge kordusfiguuride käsitus, uurimisobjekti piiritlus, meetodi selgitamine ja detailne trükitud ja käsikirjaliste allikate ülevaade."²⁰

Arvustus jagab nii kodu- kui välismaal "Wiederholungslieder'il" üksmeelset kiitust²¹, kusjuures esimesel puhul eestikeelsed kriitikud saksakeelse teose sisu põhjalikumalt ümber jutustavad. Juhtub ka kurioosumeid: nii räägib prantslasest arvustaja soome rahvaluulest, vaadeldes väitekirja kui osa Soome võitlusest Venemaa türannia vastu.²²

Südamlikumat suhtumist väljendab aga F.J. Wiedemann, kes pikas ülistavas kirjas palub Kallasel kui oma õpilasel vastu võtta oma kõige soojem tänu ning märgib, et loodab esimesele oopusele järgnevat teist.²³ J. Tõnisson kirjutab oma õnnesoovis: "Vistiti saab Sinul tulevikus võimalik olema aega ja jõudu just algupäraste tööde peale kulutada."²⁴ Samuti arvab V. Reiman: "Õnne ülendamiseks sooviksin Sulle lahkema koha, kus mahti leiaksid, ka oma teaduse hääks rohkem jõudu ja aega kulutada."²⁵ Kuid M.J. Eisen näeb olukorda selgelpildilisemalt: "Et ka "omad mehed" / "Wiederholungsliederiga" / tutvuks — oleks Oskar Kallasele parimaks palgaks. Kõliseva tasu pääle pole siin mõeldagi."²⁶

Tõepoolest, kui Kallas pärast umbes 200 eksemplari tasuta jagamist raamatut müüa üritab, pole ta püüdlustel reklaamist hoolimata edu. "Wiederholungslieder" jääb esoteeriliseks kirjanduseks, mis laiemat publikut ei kõida, seda taipab autor isegi: "Mul on umbes 100

eksemplari väitekirja järele jäänud; pakkusin neid EUS-ile, et nad need ära müüksid ja sellega minu majamaksu ja abiraha tasuksivad. Kuid, ega ostjaid ei ole. Sisu poolest leidub ehk 3-4 lugejat ja aitamise poolest veel vähem. Täni ei ole EÜS-ilt vastust tulnud.²⁷ Omajagu "süüid" võib olla kõrgel kaanehinnal: "heal paberil" kaks, tavalisel poolteist rubla; kurvaks töigaks jääb, et esimese osa võõrkeelsus ja erialalisus saavad saatuslikuks teise osa ilmutumisele: vaatamata sellele, et selle valmides professorid Donner, Setälä ja Mikkola Soome Ugrī Seltsi nimel Venemaa Teaduste Akadeemia poole pöörduvad, saavutades lubaduse trükkida käsikiri akadeemia kulul, kuid ilma honorarita, jääb "Wiederholungslieder" II ilmutamata ja on seda tänapäevani.²⁸

Juba käsikirja trükkida andes arvas Oskar Kallas: "Kui me EÜS-i maja ära saame, siis peame abiraha asutama, millest magistri ja doktori kirja trükkimiseks välismaal abi antakse,"²⁹ millest mõtet ta nüüd kordab, toonitades: "Ega ma ise säält küll abi ei saa, aga olgu noorematele."³⁰ Samas on EÜS-il ainult 23 liiget ja maja võlg pole ikka veel tasa, mistõttu valitseb äärmine kokkuvõid. Seltsi traditsioonilist abiraha ärksamate noorte Soome-reisi tarbeks pole 1901. aasta suveks võimalik kokku saada, seekordsed lähetatud peavad leppima Soomes töötamise võimalusega (korporatsioonikaaslase Vinalasi kõrval hangib Oskar Kallas selle ka gümnaasiumiõpilasele Gustav Suitsule). EÜS-i kassa on nii tühi, et Kallas lubab ise tasuda oma mullu surnud venna aastamaksu tingimusel, et raha kasutatakse Eesti Rahva Muuseumi kogude täiendamiseks.³¹ Kallase enda rahaasjad paranevad pisut pärast seda, kui Soome Kirjanduse Selts soostub kogumismatka Kraasnasse 200 rublaga toetama. Ammu meeles kantu saab teoks: loorberitele puhkama jäämata sõidab Oskar Kallas pärast tütar Virve Ainikki ristseid (ristivanemate hulgas olid ka Kaarle Krohn, Helmi Setälä ning Jaan Tõnisson) peret Kangasalale (Tampere lähedal) suvitama jättes läbi Tartu Pihkva poole.

Et Oskar Kallas enda ja abikaasa reise kohta aastate kaupa täpset arvet ei pidanud, on teekond kraasna maarahva juurde siiski hõlpsasti jälgitav (daatumid on Kallasel antud juba uue kalendri järgi, väitekirja kaitsmine toimunuks selle järgi 05. mail);

11. 06 - 12. 06 Peterburi - Tartu (raudteel);

13. 06 - 14. 06 Tartu - Rõuge (raudteel);

16. 06 Rõuge - Pihkva;

17. 06 Pihkva - Korovka (raudteel);

17. 06 - 03. 07 Krasnõi alev ja sealt jalgrattal ümberkaudsetes külades kuni Opotškani;

04. 07 Krasnõi alev - Ostrovi linn (jalgrattal);

04. 07 Ostrov - Pihkva (raudteel).

Ühepäevane peatus Tartus võimaldab kohtuda J. Tõnissoniga, arutamaks muuhulgas EÜS-i vil! ko! kokkutuleku üle, mida tahetakse korraldada augustikuu lõpus ³²; Rõuges veedab Kallas paar päeva Rudolfi, kohaliku pastori juures. Siiani on kõik korras, aga pahanõudused algavad, kui rändur oma jala tõotatud maa pinnale tõstab: "Kõigepäält võeti mu raamatu kast käest ära, sain tundi 2 umbes läbi 6 - 7 instantsi jooksta, kus anti tunnistus, et ka tsensuri komitist "ehk" kätte võin saada... Varastatud hobused ja kõiksugu piirituselordisid tohib üle piiri tuua - aga raamatut! See on venelasele kui punane kalev Hispaania härjale."³³ Edasisest teatab O. Kallas: "Ma olen siin küla leidnud, kus mõned veel eesti keelt mõistavad, pääle selle on vist niisama palju külasid, kus ennevanasti eestlased olevat elanud. Lapsed kõnelevad ainult vene keelt. Ei usu, et tööl niisama hää tagajärg on, kuid oli viimane silmapilk, kus see ära tehti."³⁴

Võrreldes Lutsiga oli kogumine kergem, sest "inimesed ei ole nii täis umbusaldust, kui Lutsis, kus neid — katoliiklasi — venelaste poolt tagakiusati..."³⁵ Küll huvitab rahvast algul, "MIKS ta käib?", kuuldub hääli. et Kallas "tahab rahva ära viia", "laob tõbe laiale?" jne. ³⁶ Siiski rahustab teade, et Kallas "on kroonu saadetud", meeleldi nõustatakse, et kuningal "s.o. tsaaril/ tarvis kõik teada, mis riigis on sealhulgas ka maakeeli kõnelemist."³⁷ Usaldust tõestab ka see, et Kallast nähakse kasutatavat ümbruskonna kaarti: "Ei niisugust plaani igamehe kätte anta!"³⁸ Viimaks hakkab rahva uudishimu Kallase tööd juba segama. Enne tegeliku töö algust torkab Kallasele valusalt silma, kui madal on rahva haridustase: "Ja mida sa ümberkaitselt rahvalt veel nõuda [võid], kui nende "vaimline keskkoh", Kraasna alev, niisugune on, kui ta on."³⁹ Oma Kraasnast saadetud kirjadest kurdab Kallas näiteks: "Post käib siin nime järel kolm korda nädalas, õiguse poolest üks ainus kord."⁴⁰ Iseloomulik on ka Kallase teade: "Koguni Krasnõi "linnas", kus mõnikümmend poodi, leidsin suure otsimise järel viimati kuskilt poeriulilt klaasi tinti: "Meil seda palju ei pruugita, sellepärast me teda ka müügil ei pea."⁴¹ Selge, et "lageda ja kirjutada ei oska pea ükski, ei eestlane ega venelane. Hale on vaadata, kui suures pimeduses rahvast on peetud"⁴²; Kooliharidusest pole juttugi, kuigi ühte eesti külla aasta eest kool on asutatud. Ka teised rahvavalgustamise katsed on liivale jooksnud: "Karskuse kuratorium on siia theemaja asutanud ja mitmed ajalehed tellimud. Ajaleht on hää asi, aga kui keegi teda ei loe, siis kaotab ta palju oma väärtusest."⁴³ (ainsana on kasutatud "Niva" pildilissid!). Ka olla kohalikud eestlased puhtuses venelastestki kõvasti taga: kärbeste hulk kõõgis meenutab mesilaste pereheitmist, väikesed soovimatud voodikaaslased sunnivad Kallast lakast aset otsima. Putukaid ei tapeta, sest need sigida peagi jälle. Sama põhjendusega ei pese üks pere sõnnikulaotamiselt tulles jalgu... Vaimse allakäigu põhjuseks võib osaliselt pidada seda, et "ühtelugu tulevad kaebama,

et neil elu raske ja vähe maad”⁴⁴ Kallas arvab ka, et põlluharimine vene moodi, s.o. kogukonnas, mille puhul üksikul peremehel maad ei ole, pole kuigi tulus, ometi nentides, et “lina kauplemine /on/ heal järjel”.⁴⁵ Põhiliselt usub Kallas kraasnalaste vaimuelu känguvat, sest vanad kombes on peaaegu minetatud, uusi aga pole omaks võetud. On tekkinud juurteta rahvakild, kes venekeelses keskkonnas järjest kiiremini sulab. Puudub ettevõtmise vaim: näiteks pole keegi kasutanud maa juurdeostuks ettenähtud soodustatud pangalaenu võimalust. Rahvas on usklik, vene kirik pole aga haridusjärje parandamiseks midagi ette võtnud.

Kraasnast ja selle ümbrusest ei leia Kallas kuigi palju keeelist materjali, ka vanade lugude mäletajaid on kasinalt. Rahvausundiga on rohkem õnne: küsitletud meenutavad näiteks maa- ja laudajumalaid; aianurgas on “puhas paik”, kus elab “aia-esä”, “hiirhius, hall-hapõn”; “nurme-ezäle” ohverdatakse kukk ja kana, tuuakse “vihma-kahja” ja “põvva-kahja”. Küllalt üksikasjalikult võib taastada surnutekultuse põhijooni (surnute söõtmine lihavõttepüha hommikul jm.). Nagu vene keel keelde, on õigeusu kirik tunginud usundisse: erilise termini “vinne-jumalad” all austatakse katoliku pühakuid “Püha Toomast” ja “Püha Laberitsi”. Olulise Kraasnas veedatud päevadest võtab Kallas kokku: “See kõik on rahvalaud ja muinasusu uurijale väga huvitav ja rahvasõbrale väga hale, ja tahtmata on mul ... palju selgemaks saanud, mis see tähendab, et “jää omale maale”.⁴⁶

Ajapuudus takistab Kallasel suvise töö vilja kiiresti raamatuks kasvatamist: “Siin on aeg nii kitsas, et tänini veel suvel korjatud aineid ümbergi ei ole jõudnud kirjutada.”⁴⁷ Peatüki valmivast raamatust — “Surnute austamisest Kraasna maarahva juures” — jõuab ta Eesti Üliõpilaste Seltsi VI albumis veel jooksva aastal avaldada, tervikuna ilmub uurimus “Kraasna maarahvas” 1903. Sisaldades kohapeal kogutud rahvateaduselisale ainesele lisaks ka hüpoteesi kraasna keelesaare tekke ja kujunemise kohta, on teos kadunud rahvakillule ainukordseks mälestusmärgiks.

Koju jõudnud, seisab Kallas raske probleemiga silmitsi: Aino Kallas on jõudnud ohtliku hingeseisundini. Aasta algusest, tegelikult varemgi, on elu olnud nooriku jaoks liiga pingeline. Üleminek seltskondlikust kaunitarist perenaiseks ja emaks on järsk, halvasti mõjub ka üksiolek võõras linnas võorkeelsel maal. Lapsekandmise hoolele ja murele mehe pärast tuleb 7. märtsil juurde uus koorem: Aino Kallase ema on suremas, kusjuures teda on vallanud vaimusegadus, mingi “kurnav kujutlushaigus”, mille tekkes Aino arvab osa olevat oma abielul. Vahetult pärast lapse sündi lahkub mees uuesti; lisaks emale tuleb Ainol suvel talitada ka oma esmasündinut, kes on ilus, kuid haiglane laps. Närvide ülepingutus viib selleni, et “minu tervis ei ole häa, ma ei maga öösel ja olen ikka veel nii väsinud ja kurb”.⁴⁸

„iseearanis minev naad! on väga raske — maagasi uut poeva ja uut õõ palavikus.”⁴⁹ Augustis selgub, et Aino ootab taas last. Süvenev kriis murdub pinnale, toimub mingi mõttevahetus, mille kohta Oskar kirjutab: „... ära kurda ja kaeba, et Sa minule vaevaks või koormaks oled ja ära muretse, et „ma ei kõlba abielule”.”⁵⁰ Kindlasti elab Aino ainult abikaasa toel nõrkuseaja üle: sügise poole muutuvad ta kirjad sõpradele rahulikumaks, kuigi ta kurdab, et suurlinna õhk mõjub halvasti nii talle kui lapsele. Detsembris käib Aino Kallas Helsingis, kus ta nädala jooksul naudib teatrit, kontserte ja kunstinaütusi. Alles siis usub ta: „Neljapäeval tulen ... Olen jälle noor ja värske, nagu siis, kui Sa mind kord siit ära viisid, täis elurõõmu ja julgust.”⁵¹ Soov lahkuda Peterburist ja asuda Tartu jääb aga nii Aino kui Oskar Kallase jaoks päevakorda.

Mõte iseenesest pole uus: „Ma olen juba aastat viis katsunud Tartu (gümnaasiumisse) kohta saada, olen kaks korda direktori jutul käinud, kuratorile palvekirja sisse andnud, olen mõne tartlasega ametit tahtnud vahetada...”⁵² Saanud sügiseks korda vajalikud paberid, jõuab Kallas nii kaugele, et „Postimees” 15. oktoobril värske uudisena võib teatada: „Helsingist. Helsingi Aleksandri Ülikooli mõtteteaduse litsensiaadile Oskar Philipp Kallasele ilma piduliku promoveerimiseta doktori aunime andnud.” Aino ja Oskar Kallase kirjavahetuses on tiitlit juba suvel tarvitatud; nüüd tuleb vaadata, „kas võiks Doktoriga midagi teha.”⁵³ Kohapealseid võimalusi avardab J. Hurda soovitus luteri kiriku eestseisjale, kes võtab O. Kallase pealinna reformeeritud (luterlike) koolide direktori koha taotlejate nimekirja. Lootust tundub olevat vähe: venestamispuud on 1901. aastal tugevnenud. See nähtub tsensuurist, mis „nüüd käsikirjad kaua kinni hoiab”; enne loa andmist Kraasna-reisiks nõuab Pihkva kuberner haridusministeeriumist andmeid uurija „mõtteviisi, tegumoe nne nne üle ...”⁵⁵ May gümnaasiumi direktor, tõsi küll, teatab sellest ka kahtlusalusele, arvates: „Teateid saab muidugi Teie käest kõige kindlmaid” ning lubades „veel juurde lisada, et nimetatud Oskar Kallasel mitte nõu ei ole Pihkva kubermangusse uut Soome-Eesti riiki, iseseisval alusel põhjendada.”⁵⁶ Juhtub halvematki: „... inimesi vangistatakse salaja: professoreid, õpetajaid, koolilapsi. Muuhulgas on üks nende kooli /May gümnaasiumi/ õpetajaist viidud...”⁵⁷ Säärastel tingimustel lükkub edasi Peterburi Eesti Jaani koguduse kaheklassilise reaalkooli, nagu ka samalaadse Läti-Saksa Jeesuse koguduse õppeasutuse avamine: „Täna, 5. septembril, kuulsin koolis, kooli avamisele olevat tingimuseks pandud, et usuõpetus vene keeles antaks, direktor ja inspektor veneusulised oleksivad ja valitsuse poolt määrataks. See on siis see uus vabaduse tuul, mis koolide asjus pidi puhuma! Kõige enam sõimasivad nende määruste üle Vene preester (‘‘See pravoslavijje v mundir hävitab meie kiriku!’’) ja Vene koolmeistrid. Ega siis meiegi plaanidest, Tartu tütarlaste kooli asutada,

palju välja ei tule... Ja P. Jaani reaalkool???"⁵⁸.

Kuigi nädala pärast osutub, et "venelased on enesega lasknud kaubelda: Ainult see tingimus on maksvaks jäänud, et valitsus direktori ja inspektori määrab ...", tundub, et sel alal on Kallasel Eestis rohkem võimalik korda saata. Eestikeelsest tütarlastekoolist kirjutab V. Reiman: "Oleme sest kõnelenud, et Sa peaksid varsti Tartu asuma. Esmalt oleks see häa, kui Sa ülikoolis privatdoksendiks hakkaksid, sest Eesti keele prohvessor on tulemas ... Teiseks peaksid Sa Tartu ülema tütarlaste kooli asutama. Muidu läheb saksastamine ja venestamine meie jõukates ringkondades ja wilistlaste peredes takistamata edasi. Ja kui meie naised meelt ei pööra, siis ei ole loota midagi... Kergi tulevane väimees Maldivus avab sügise lätlastele sarnase kooli Riiga. Kerg lubab üheks garantiks hakata... Koolilastest ei saaks puudust olema."⁵⁹ Ka Tõnisson arvab: "Kui Sinust Peterburis Eesti kooli etteotsa astujat ehk õige häa võõra koha pääle astujat ei saa, siis peaksid Sa hakkama Tartu poole kiskuma. Eridotsendi asi ei ole halb, kuid minu meelest on Eesti keskkooli asutamise asi palju tähtsam."⁶⁰ Kahelnud kooli asutamise majanduslikus küljes, lisab Tõnisson: "Muidugi ei teeks aga mitte kahju, kui Sina ministeeriumile soovi avaldaksid, et tema Sinule kooliõpetaja koha muretsemise läbi võimalikuks teeks ülikoolis teaduselist tööd alata. Õieti peaksid Sina minu arvates veel seda teed käima, et Sina otsekohe dotsendina Tartu Ülikooli võiksid tulla."⁶¹ Arutades, kas Kallas saaks ülikoolis eradotsendina loengute pidamise loa, selgitab Tõnisson, et teaduskonna liikmed on eraviisiliselt kõneldes nõus, kuid Peterburi ülikool peab loa kinnitama, sest Soome rahva luuleteaduse asemikku Tartus pole. Küsimusele, kes saaks endale loodava eesti keele professuuri, vastab ka Tõnisson "ainult Dr. Kallas". Tõsi, "magister või kandidaat peaks olema; ja üks teaduslik töö avaldatud ja kaitstud. saaks doktoritöö üks osa seks otstarbeks? Aga Kallas on "vana-keeleteadlane", loomulikult ei või "Altklassischer Philologe" Soome keeleteaduse põllul venia legendi saada, ta peaks vähemalt "vergleichender Philologe" olema. Lisaks magistri eksam Venemaal (tuleval poolaastal?). Takistavad sakslased, kel võib olla oma kandidaat."⁶²

Kirjas Reimanile 2/15. 08. on Kallas teatanud, et asuks Tartusse eradotsendina, kui saaks vähemalt 12 tundi lisateenistust mõne koolis. Tõnisson pakub võimalust seada Kallas "Postimehe" väljaandmise etteotsa. Sel juhul oleks Kallasel aga 6–7 tundi päevas pingerikast tegevust: " Kui Sina aga niipalju päevas tööd teeksid, siis peaksid dotsendid ja prohvessorid varna heitma. Ajaleht — et tööd teha ja siis jälle oma päris kutse juurde pöörata, see võib "Postimehele" iseäranis nüüd, välise võitluse aegu /mõeldud on konkurentsi "Olevikuga"/ kardetavaks minna. Päris "Postimehe" juurde — ei tohiks ma soovidagi — "

Lõppotsusena pakub Tõnisson: Kallased tulgu võimalikult pea

Tartusse elama; raha säästmiseks annab Tõnisson neile kasutada oma kolmetoalise korteri kolmandas (Ülejõe) linnaajaos; "Postimees" muretseb Kallasele mõne tunni tööd päevas, mille eest makstaks vähemalt sada rubla kuus, ka võiks Kallas saada gümnaasiumi, realkooli ja tütarlaste gümnaasiumi eesti keele tunnid. Pakkumine on konkreetne ja soodne, O. Kallas ei taha aga hea õnne peale lootma jääda, vaid kirjutab 01. oktoobril palvekirja Peterburi Teaduste Akadeemiale, milles palub kosta enda eest haridusministeeriumis. Vähendagu kohustuslikku koormust gümnaasiumiõpetajana, et Kallas leiaks aega teadustööks. Kui seda ei saa, palub Kallas võimaldada 12 või enam tundi ladina, kreeka või saksa keelt Tartu õppeasutuses, kus oleks enam vaba aega ja, veelgi tähtsam, rohkem võimalusi eesti keele ja rahvaluule uurimiseks. Samal päeval visandub Kallas ka palvekirja Peterburi Keiserliku Ülikooli ajaloo -- filoloogiateaduskonna dekaanile, pakkudes ennast lugema keeli ja "soome suulist rahvapärimust" võrdleva keeleteaduse kateedris.

Mõlema palve ajendiks tundub olevat Yrjö Wichmanni kiri⁶³ 15. 08. 1901: "B. de Court.-st /Baudouin de Courtenay/: ütles, et näeks meelede, et Sa Tartu tuleksid, aga ei uskunud, et see Sind palju äitaks. Tema arust oleks hea, kui Helsingist saaks head üksikasjalikud tunnistused, samuti oleks tähtis, et nende tööde jätkamiseks võiksid kolida Tartu. B de C meelest peaks Oskar Kallas Schwartzi / Riia õpperingkonna kuraator/ jutule minema. Ehk võiks Oskar Kallas siin (Helsingis) eradotsendiks saada, sealt oleks hõlpsam pääseda Tartu. Ühtlasi saadab Helsingi Ülikool Peterburi "Wiederholungsliederi" kiitva arvustuse K. Krohni sulest, mille prof. Mikkola tõlgib vene keelde. Alla kirjutavad Mikkola, Setälä ja Donner (Krohn loobud autorlusest, et teda ei kahtlustataks erapoolikuse sugulase suhtes)⁶⁴. Pealinnas toetab Baudoin de Courtenay kõhklematult Kallase kandidatuuri ülikooli lektori kohale: "Et Te oma õppetoolile asumiseks minu toetust soovite, on mulle väga austav, kuid raske ülesanne, Teie kohta fakulteedile teaduslike tööde ülevaade kirjutada. Teeksin seda meeleldi, kuid mu teadmised ja jõud ei luba seda. Esiteks pole mul eriala ega oskust Teie raamatu lugemiseks, samuti ei suudaks ma ise täiesti erapooletu kriitik olla.

Hõlbustate mu tööd, kui mulle nii ruttu kui võimalik oma nelja töö kohta referaadi saadate, mis peab sisaldama:

- 1) tööde lühikese sisukokkuvõtte;
- 2) kokkuvõtte nende kohta hetkel leiduvast kriitikast (sisu, peapunktid, tsitaadid).

Sellel põhjusel koostage oma ülevaade vene keeles, tsitaadid originaal keeles (saksa, prantsuse, inglise; ka soome, aga siis tõlkega).⁶⁵ Kallast toetab ka akadeemik A.N. Vesselovski.

Kui Riia õpperingkond annab vähelubava vastuse: esimene vabanev koht saab Oskar Kallasele, teatab Baudoin de Courtenay

03/16. 11. "On täiesti selge, et te saate endale ka vene doktorikraadi. Kui see läbi ei lähe, võite Teie kui tuntud teadlane eradotsentuuri avada. Igal juhul toetatakse teid fakulteedis ühehäälselt."

Kallas hakkab ette valmistama ülikooli loenguid: 30. novembril palub ta abikaasa kaudu selleks K. Krohni abi: "Kaarlelt palusin küsida: Ma võtan tuleval poolaastal ülikoolis soomekeele kursuse, et siis edaspidi selle keeleteadmise põhjal Kalevalad algkeeles lugeda. Minu esimene ettelugemine (Antrettvorlesung) peab loetava ainega kokku käima... Kas Kaarle teaks mulle Kalevala kohta mõnda ainet soovitada?"

Palun küsi Kaarlelt, kas on mõnda "Murteittäistelu" raamatut olemas, kus kirjutatakse, kudas eri murded kirjakeeleks saamise pärast võistlesivad... tahaksin häämeelega mõnda kirjeldust, kus seda võitlust just filoloogi seisukohast kirjeldatakse (üksikute murrete tundemärgid nne.)."⁶⁶ 12. detsembril teatab ta Peterburi Ülikoolile, et "tulevikus võtaksin tudengitega läbi soome keele praktilise kursuse, üks loeng nädalas. Algioenguks valiksin "Soome kirjakeele kujunemisest". Võimaluse korral neljapäeval, 24. 01. 1902. a."⁶⁷

Lahtiseks jääb palgaküsimus. Gümnaasiumi õhkkond on painajalik: eesti ja soome rahvusest poistel on range karistuse ähvardusel keelatud omada ja lugeda emakeelset kirjandust; õpilased paigutatakse elama vene peredesse jne. Aino Kallas kaebab, et noorukeilt on võetud vähimigi oskus näha maailmas ideaale. Sama šovinismipoliitika viib äkki avanenud võimalusele leida lisaks ülikoolile erialane töökoht. Jutt on Aleksander III muuseumi rajatavast Eesti-Soome osakonnast: "Siin Rahvateaduslikus muuseumis seatakse ka Eesti-Soome osa sisse, kuid ... soovitude pääle vaatamata, ei ole minult vähematki luba nõu küsitud."⁶⁸ Asi otsustatakse vastavalt ettekirjutustele, Kallasel jääb üle ainult nentida: "Minu kaaskoolmeister Jevg. Ljatzkij. kõneles, Ta olevat selle osa juhatajaks valitud (3000 rbl. palka). Ma olin Dr. Herkeli kaudu lasknud paluda, kas mulle muuseumisse tööd ei leiduks. Nii on siis see lootus jälle möödas. Kahju! ma oleksin tõesti oma paremat jõudu tarvitanud, ja Soome sugu rahvaste keeli ma mõistan ka enam kui Ljatzkij, kes neist ühtegi ei tunne. (Mina sean talle praegu kirjanduse nimekirja kokku). /.../ akadeemia poolt ei saanud ma palutud abiraha."⁶⁹

Ebaõnnestumisele vaatamata on O. Kallas 1901. aasta jooksul palju saavutanud. Eredamalt kui kunagi joonistub välja see Oskar Kallas, kas on samavõrd rahvuslane kui teadlane, ühtviisi seotud nii töö, perekonna kui kodumaaga. Ees seisab veel palju: eesti rahvavii-side süstemaatilise kogumise algus, Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasiumi asutamine, saja kahekümne uue, omakeelse pärisnime soovitamine, diplomaatilised ülesanded Eupoopas, Tartu Ülikooli audoktoriks ja EUS-i auvilistlaseks valimine...

his tulev aasta koob, on teine.
Kõlpingis käeldi, Põlburuse asula
lavad Joon-Ugi keelde prokuratuur-
kari saan selle? —

Kas ~~sa~~ kinnitatakse Tartu Eesti
prokuratuur ja saan minna selle?

Kas saan mõnesse Tartu õpila-
kusesse koha? (Esimene vaba koht
on ju Kuratori, lubamise järel minni)
Kas saan Põlburuse vana koha
pöäle? —

Jumal aitab mu kallist raast.
Ja lahad seda jälle ihusuguga
õnnistada; koeta kina jõe
süd., kui ta nõrk on!

uus aasta on alganud:

11 Sinu nimel, Jeesus!

Viiteid ja märkusi

1. Helsingi Ülikoolis 1893-95; Oskar Kallasele omistati kandidaadikraad.
2. Vt. Folk-Lore, Vol XII London 1901 märk p. 124; Melusine X, 8. avril- mai 1901 p. 191; Archivio per lo studio delle Tradizioni popolari 1901 vol XX, Fasc. III p. 422; Zeitschrift der internationalen Musikgesellschaft, Jahrgang II, Heft 9, Juni 1901; Národopisný Sborník Československý (Ed. Jití Polivka) Prag 1901 Band VII p. 217-225.
3. "Sitzungsberichte der estnische Gesellschaft" 1894, s. 81-105.
4. GEG toimetusel "Neununddreißig estnische Predigten von Georg Müller aus der Jahren 1600-1606, GEG XV, 1890/91
5. Esile võib tõsta karskustemaalist ettekannet seltsi maja avamisel 10. 02. 1901.
6. Tartu Ülikool omastas Kallasele 1893. a. magistrakraadi vanade keelte alal.
7. Vt. palvekirjad Rüa õppekonna kuraatorile, KM KO, f 186 m 72:28.
8. Oskar Kallase märkus ajaleheväljalõigete kaustas KM KO, f 186 m 129-134.
9. Kaarel Krohn O. Kallasele 01. 04. KM KO, f 186 m 67:5.
10. Aino Kallas o. Kallasele 19. 04 KM KO, f 186 m 57.
11. O. Kallas Aino Kallasele 22. 04 KM KO, f 186 m 8-9:1.
12. O. Kallas Aino Kallasele 29. 04 KM KO, f 186 m 8-9:1.
13. Sealsamas.
14. O. Kallas Aino Kallasele 21. 05 KM KO, f 186 m 8-9:1.
15. O. Kallas Villem Reimanil 18.05 KM KO, koopiad 43:2.
16. O. Kallas Aino Kallasele 18. 05 KM KO, f 186 m 8-9:1.
17. Ida Kallas kiri 20. 05
18. "Postimees" 06. 06 1901 nr. 122.
19. O. Kallas Oskar Looritsale 04. 04 1937; vt. ka: Aleks Loorits, Täendavat Oskar Kallase ja Mihkel Veske kohta.- "Keel ja Kirjandus" 1970 nr. 12, lk. 753-754.
20. E. Laugaste, Dr. Oskar Kallase tegevust rahvaluule ala.- "Keel ja Kirjandus" 1968, nr. 10, lk. 607-614.
21. M. J. Eisen, Kaks teaduslikku kirjatööd. (Dr. K. A. Franssila "Suur tamm" ja Oskar Kallas'e "Eesti rahvaluule kordamise laulud").- "Linda" 29. 05 1901, nr. 22, lk. 339-340; "ie Weiderholungslieder ..."- "Nordlivländische Zeitung" 19. Juni 1901, nr. 139; Dr. J. Hurt, Die Wiederholungslieder ... — "St. Peterburgs Zeitung" 5/18. 09. 1901, nr. 248; Vikar Bela, Die Wiederholungslieder ... — "Keleti Szemle" (Revue Orientale) 1901 II é vfolyam, 3 szam. pag. 233-236; sama: Etnographia XII é vfolyam, 7. füzet, Budapest 1901; H/enri/ G/aidoz/, Wiederholungslieder ... — "Melusine", Tome X nr. 12, Paris, dé cembre 1901 col. 287; Wiederlungslieder ... — "Küired" II anne, Tartu 1901.
22. Wiederlungslieder ... — "La Tradition" 1901, p. 261. Août = Septembre.
23. F. J. Wiedemann O. Kallasele 22. 05 KM KO, f 186 m 76:34.
24. Jaan Tõnisson O. Kallasele 24. 05. KM KO, f 186 m 75:24.
25. V. Reiman O. Kallasele 24. 05. KM KO, koopiad 39-41.
26. M.J. Eisen, Kaks teaduslikku kirjatööd. — "Linda" 29. 05. 1901, nr. 22, lk 339-340.

27. O. Kallas v. Reimanile 24. 05. KM KO, f 54 ERM 1:9; M 2:1.
28. Doktoritöö materjalide põhjal koostas Kallas eesti rahvalaulude kogumise ajaloo "Übersicht über das Sammeln estnischer Runen" (FUF, II Bd, Helsingfors-Leipzig 1902, lk. 8-41).
29. O. Kallas V. Reimanile 22. 02. KM KO, f 54, ERM 1:9; m 2:1.
30. O. Kallas V. Reimanile 24. 05. KM KO, f 54, ERM 1:9; m 2:1.
31. O. Kallas J. Tõnissonile 04. 08. KM KO, f 186, m 75:24.
32. 29. 08. – 31. 08. 1901; ka O. Kallasel oli võimalik sellest osa võtta.
33. O. Kallas Aino Kallasele 06/19. VI 1901. KM KO, f 186, m 8-9:1.
34. O. Kallas Aino Kallasele 20. 06. (03. 07.) 1901. KM KO, f 186, m 8-9:1.
35. Sealsamas.
36. O. Kallas, Kraasna maarahvas. — "Postimees" 11. 07. 1901. nr. 152.
37. Sealsamas.
38. Sealsamas.
39. Sealsamas.
40. O. Kallas Aino Kallasele 20. 06. KM KO, f 186, m 8-9:1.
41. Sealsamas.
42. Sealsamas.
43. O. Kallas, Kraasna maarahvas. — "Postimees" 11. 07.
44. Sealsamas.
45. O. Kallas Aino Kallasele 20. 06. KM KO, f 186, m 8-9:1.
46. O. Kallas, Kraasna maarahvas. — "Postimees" 11. 07. 1901, nr. ?.
47. Märkus ajaleheväljalõigete kaustas 08. 11. 1901. KM KO, f 186, m 129-134.
48. Aino Kallas O. Kallasele 15. 07. KM KO, f 186, m 57.
49. Aino Kallas O. Kallasele 21. 07. KM KO, f 186, m 57.
50. O. Kallas Aino Kallasele 11/24. 08. KM KO, f 186, m 8-9:1.
51. Aino Kallas O. Kallasele 17. 12. KM KO, f 186, m 57.
52. O. Kallas V. Reimanile 2/15. 08. KM KO, f 54, ERM 1:9, m 2:1.
53. O. Kallas V. Reimanile 24. 05. KM KO, f 54, ERM 1:9, m 2:1.
54. Märkus kalendri "Sirvilauad" asjus V. Reimani kirjas 10. 02. KM KO, RKM koopiad 41:1, 39:4; 40:1, 42:1.
55. O. Kallas Aino Kallasele 6/19. 06. KM KO, f 186, m 8-9:1.
56. Sealsamas.
57. Aino Kallas Ilona Jalavale 04. 05 Raamatust: Kolme naista, kolme kohtaloa. Aino Kallaksen kirjunvaihtoa Ilona Jalavan ja Helmi Krohni kanssa I. Toimittanut Riitta Kallas, SKS Toimetuksia 509 Helsinki, 1988, lk. 124.
58. Märkus ajaleheväljalõigete kaustas 05. 09. 1901. KM KO, f 186, m 129-134.
59. V. Reiman O. Kallasele 21. 07. KM KO, RKM koopiad 41:1; 39:4; 40:1; 42:1.
60. J. Tõnisson O. Kallasele 20. 08. KM KO, f 186, m 75:24.
61. Sealsamas.
62. Sealsamas.
63. Vt. KM KO, f 186, m 76:33.
64. K. Krohn O. Kallasele 23. 10. KM KO, f 186, m , M 67:5.
65. Baudouin de Courtenay O. Kallasele KM KO, f 186, m 52:7.
66. O. Kallas Aino Kallasele 04. 12. KM KO, f 186, m 8-9:1.

67. O. Kallas Peterburi Keiserlikule Ülikoolile 12. 12. KM KO, f 186, m 48:18.
68. O. Kallas Aino Kallasele 04. 12. KM KO, f 186, m 8-9:1.
69. Märkusi ajalcheväljalõigete kaustas dets. 1901 KM KO, f 186, m 129-134.